

A VIRXE DO CRISTAL

1877

LENDA

Rapazas de Vilanova,
ben vos podeades gabar;
que non hai Virxe no mundo
com' a VIRXE DO CRISTAL.
(Cantar do pobo)

Almas ardentes pra chorar nacidas
unha cencia que Dios non quixo darvos;
bolboretas xentís, espaxeadas
arredor dunha lus que ha de queimarvos;
almas cheas de duda, de fe espidas;
dunha eterna inorancia eternos parvos;
vermes envoltos no montón aceso
de ósos de mortos que chamás progreso:

Parade un pouquichiño o fatigoso
paso en que vades a rodar sin tino,
e non ó vento dedes, enganoso,
a balbuente vos dun pelegrino,
sombra dun sol que nace esprendoroso,
póla esgallada de xigante pino,
recordo vivo dunha idá pasada,
entre o polvo dos tempos enterrada.

A vos amiga que hastra vós se astreve
é de xente de paz. Eu sonvos ave
de pío morosiño i áas de neve,
que só aniñar nos campanarios sabe.
Dende eles colle lus, dende eles bebe
o incenso en ondas que rubiu da nave.
e cando cai esborrallada a torre,
mirra as aliñas, e piando morre.

Cando teñades esta vos ouído,
cal eco de fantástica viola,
xa esta sombra terá desaparecido,
cinza sólo quizais será esta póla;
estonces, que tralo último queixido,
sólo será un cadavre esta ave tola,
¡almas, volvede ó voso afán, voade,
buscade o fin da cega humanidade!

¡Eu non podo seguirvos! Si amo tanto
o progreso i a lus, ¿por que na frente
gravado hei de levar o desencanto

desta doce ilusión que o peito sente?
¿Por que, cando profétecos levanto
ó porvir os meus ollos, tristemente,
fíreme a sen remordemento xordo,
e dos pasados tempos me recordo?

Medroña queixa espállase no vento
por cibdades e vilas á redonda,
que inda zoa con tanto sentimento
como na praia cando toupa a onda.
Ese triste queixido, ese lamento,
de alguén vos sai que sofre pena fonda...
¡É o pasado que morre! A lira daime,
e si canto ese morto... perdonaime.

Sí, eu cántovo-la vida no pasado;
que outros canten a vida no futuro:
eu dun tesouro sei que está olvidado,
e pra sacalo á lus a terra furo.
Si o tempo é sempre o mesmo, i agarrado
vai o presente ó que pasou, seguro,
podía ser, ben na vila ben na aldea,
que útil pra moitos o meu canto sea.

I

Preto da cibdá de Ourense,
camiño de Celanova,
onde é máis tépedo o vento
que a terra gallega azouta,
dun círculo de montanas
na faldra, sempre verdosa,
esténdese un val frorido,
cuberto de herbas cheirosas,
piñeirales e arboredos
ricos de frutas e sombra.

Alí, pola primaveira,
dispois de saír da escola,
van os rapaces buscar
freixós pra comer i apóutigas;
i as nenas, máis delicadas,
e non como eles golosas,
topan alí os caraveles
con que os cabelos adornan,
e fan, con espriego e néveda,
ramiños que logo esfollan.

Deste val no medio e medio,

entre edras e musgo envoltas,
ergue as torres un castelo,
feito alá n'eras remotas
de pedra de sillería,
cáseque co tempo roxa.

Com'este antigo edificio
outro non hai según contas,
pois diz que foi levantado
por unha Princesa moura
dendes da posta do sol
hastra a saída da aurora;
e inda hai vellos que aseguran,
e podía que certo fora,
que debaixo dos cementos
que os altos muros soportan,
deixou a moura Princesa
pra que quen se astreva, morra,
sobre unha trabe en equilibrio
dúas cántaras que asombran:
unha de alquitrán inchida
i outra de moedas e xoias.

De sorte, que quen quixere
coller a que ouro atesoura,
creba unha cántara e morre
feito carbón baixo a outra,
quedándose ó mesmo tempo
sin o santo i a limosna.

A carón deste castelo,
agarimadiñas todas,
ou pola veiga ceibadas,
como bandada de pombas,
as retelladas troneiras
abertas ó sol que as doura,
alcóntranse as brancas casas
da vila de Vilanova.

Vilanova dos Infantes
é vila de grande sona:
n'hai zapateiros no mundo
que batan millo-la sola;
non se cocen en ningures
petadas que aquí non cozan,
e de aquí sán prós teares
as millores mazarocas.
Aquí está a gracia dos homes
i a fror i a nata das mozas;
en fin, sólo aquí naceron,

sólo aquí, Martiño e Rosa.

II

Alá polo ano de gracia
de mil seiscientos e trinta,
era dono do castelo
que en Vilanova se ve inda,
don Xácome Mazcareñas,
señor de catorce vilas.

Home de fárragos vellos,
na corte do Rei vivía,
pois gallego como hai moitos,
dáballe noxo Galicia.

Sólo dela se acordaba,
si algunha ves o faguía,
pra cobrar rendas e foros
sin aviso e por xusticia.

Por estas falcatruadas
todos olleira lle tiñan,
e cando cara a Madril,
aló polo vrau, saían,
en carros acugulados,
diñeiro, graus e fariñas,
os probes dos levadores,
que naqueles carros vían
irse as mizquiñas ganancias
con que seus fillos mantiñan,
de traballar eslombados,
mentres os carretos se íban,
quedaban pra sí dicindo:
"¡Que de solimán che sirvan!"

Entre a baixa servidume
que don Xácome mantiña
pra que lle coide dos eidos,
dos bes e das regalías,
estaban Martiño e Rosa:
el pra faguer as vendimas,
prás sachas e prás decotas
dos xardís, hortas e quintas,
i ela pra gardar o gando
nas carballeiras veciñas.

Dos dous solasmentes Rosa
dentro o castelo vivía.

Martiño tiña vinte anos
e Rosa dezaséis tiña,
el era un mozo arrogante,
i ela un feitizo de linda;
nunca tiveran amores,
i anque por ela bebía
os ventos Xan de Ventraces,
Rosiña tomábao a risa.

Orfos antrambos a dous,
sin amparo nesta vida,
servindo os dous ó mesmo amo
topáronse certo día.
De estonces, Martiño e Rosa
sentiron a alma ferida,
e quizais que se morreran
de mal de malenconía,
si unha mañá non quedaran
noivos ó saír da misa.

III

Moito deben de quererse
os criados de Mazcareñas,
moito deben de quererse
cando tanto parrafean.

Tódalas noites sentados
nun grande poio de pedra,
están parolando solos
ó pé do castelo el i ela.

Mentira ou verdade, il corre
dendes da vila hastra a aldea,
que pra no outono casárense,
teñen a roupa xa feita;
pero hai quen xura e perxura
(nunca faltan malas linguas)
que deica que os namorados
sallan xuntados da igrexa
han de pasar moitas cousas
i han de nacer moitas herbas...

Mala cousa é neste mundo
a condenada da envexa,
mais non van descamiñados
os que o casamento negan:
pois unha noite de lúa,
noite caladiña e fresca
do mes de Santiago, cando

todas son frores as veigas,
todo é aromas o campo
e doce música a terra,
na praza de Vilanova,
do castelo ond'a cancela,
Martíño e Rosa falaban
de semellante maneira:
-Martíño, ¿que díaño
tes hoxe? ¿Non falas?
¿Pra estar com'o moucho
viñeche da sachá?

Si cando te fuches
noxado n'estabas,
¿qué frema trouxeche
do monte prá casa?...

¿Picoute unha cobra?
¿Guindoute unha galla?
¿Saíronche os lobos?
¿Botáronche a fada?...
Respunde, Martíño,
¿qué tes, que te calas?

-Non sei como te oio,
garduña esclavada,
non sei cómo te oio
¡i estoume con calma!

¡Que teño! ¿Qué teño
pergúntasme, maula?...
¡Que teño! Direicho...
Pois... ¡ténoche lástema!
¡Traidora!

-¡Dios mío!
-Fiai de rapazas
que din que vos queren...
¡Fiai de palabras!...
-¡Martíño!
-O Martíño
n'impórtalle a nada!...

-Pero, home, ¿toleas?
¡Asús, qué disgracia!
¡Veciños!...

-¡Non berres!
¡Non berres... e cala!
-Pero, home, si cousas

me dis que me espantan...
¡Si mesmo dás medo!
¡Si os ollos che saltan!
Martíño, ven, séntate,
sosega, descansa;
eu nada che figuen
pra o mal que me tratas.
Soliña no mundo,
de nadia mirada
¡faltábaine agora
que ti me deixaras!
Pois eu ben te quero...
¡Por eso non marra!...

-Ti queresme moito...
Rosiña... rosada...
Ti queresme moito...
Ti dícelo... e basta.
O mesmo dixeches
a Pedro Balada,
i a Xan de Ventrases
i ó amo da casa,
cando hai ano e medio
veu ver a labranza...
¡Que nunca el viñera!
¡Que nunca el chegara!

-¡Santísimo Cristo
de Ourense me valla!...

-Pra que hoxe te axude
xa é tarde, rapaza.
I eu, tolo, quería,
i eu, tolo, pensaba
casarme contigo...
¡Miniña da casta!...

-Martíño, aunque probe,
faltar non me faltas.
¡Pois coida o que pensas!
¡Pois coida o que falas!
Pra bulra, xa abundan
seis meses de palra...
¿Que Xan, nin que Pedro?
¿Ti sei que tes gana?...
No, pois... ¡Esmiólame
co rabo da sacha,
mais déixame a honra,
que é cousa sagrada!
¡Ai! Ti andas, Martíño,

con malas compañas
ti xúntaste agora
con xente malvada
e crés esas linguas
peores que a rabia!
Fas ben, xa que podes.
Dende hoxe n'hai nada
de canto prá boda
decirche esperaba...
Tocante á limpeza
¿e pois qué pensabas?,
¡cristal nunca viche
que á miña igualara!

-Rosíña!...

-¡A Rosíña
n'impórtalle a nadia!
I adiós. Si outra queres...
porveito che faga.-

Desta sorte marmurando
Rosa, de esconsolo chea,
facendo como que ría
entrou no castelo á présa;
pero anque fai que fagamos
pra que se lle non coneza,
ela vai limpando os ollos
mentres que rube a escaleira.

Na porta, com'unha estauta,
Martíño mórtese a léngua,
i anque tose i asubía,
como quen non sente penas,
unha da boca lle sai
i outra no corpo lle queda...

Cando por fin, acordando,
pensou no que lle arrodea,
dixo, falando consigo:
"Ou mente Xan, ou mente ela".

E logo, tirando ó chau,
desesperado a monteira,
añidiu: "No, pois... si Rosa
ten do cristal a pureza,
¡xuro a Dios, Xan de Bentraces,
que che hei de arrinca-la léngua!"

IV

Namentres, ¡coitadiña!, a nena namorada,
de pena esmorecida, chorando a fío está;
mais vive do castelo na cámara aleixada
e naida dos seus males se compadecerá.

¡Miraina! Polo lombo caíndolle o cabelo,
os ollos arrasados, partido o corazón,
meteuse no seu carto, pechou co tarabelo
i está, ¡miña cousiña!, xemendo nun rincón.

Da alcoba en que ela dorme pola alta lumieira,
de albahacas tapizada, mapolas i alelís,
esbara o branco raio da lúa pracenteira
i o recendente aroma da campesina bris.
Dalí, Rosiña escoita o burbullar do río
que do castelo preto dende us penedos cai,
dos paxaros da noite o resonante pío
i a música que o vento nas alboradas fai.

Mais ten tan consumido o corazón de pena,
que en nada topar pode consolo nin pracer,
e chora que te chora, com'unha Madalenal,
dá lástema, abofellas, dá lástema de a ver.

Primeiro desengano do noso amor primeiro,
que trás contigo o frío dunha mañá sin sol,
¡tu rosnos como os vermes a fror do laranxeiro,
i o corazón nos trocas en seco pirifol!

Por onde pasas deixas a baba corrompida
da lesme venenosa, amarga com'a fel,
convirtes nun infemo a máis hermosa vida,
detrás de ti non queda sinón fastío cruel!

No peito remordida por ese desengano,
Rosiña desbautízase, murchada de pesar;
enxúgase as bagullas ca punta do seu pano
i escrama moitas veces, volvéndoas derramar:

"¡Eu, que así Dios me salve, s'entendo o que me dixo!
Dalgunha malquerencia calunia debe ser,
porque eu xurar xurara, ó pé dun Crucifixo,
que a nadia máis que el quixen, nin penso máis querer.

Si probas me el pidira e darllas eu pudese;
s'arquiña das virtudes poidéralle amostrar,
vería que, gardada, anque a el non lle interese,

aquela virtú teño que é meu deber gardar".
De solouzar ó cabo e pelexar cansada
con tanto pensamento que na cabeza ten,
a coitadiña Rosa deitouse apesado,
no cabezal chantando a fatigada sen.

Pouquiño a pouco os ollos fóronselle pechando,
doíñas acendidas na lus dun puro amor,
i á Virxen entre dentes unha oración rezando,
quedouse adormecida nun sono encantador.

Etonces, unha Señora
toda de lus rodeada,
de estrelañas coroadas
que como diamantes son,
cun mantelo na cabeza
de pano negro, moi lindo,
caladamente, surrindo,
entrou pola habitación.

Nunca se víu neste mundo
máis feiticeira criatura,
nin pra tan grande hermosura
comparación pode haber:
por ollos ten dous luceiros,
por dentes pelras dos mares,
por greñas raios solares,
por risa... un amañecer.

Das orellas pendurados
leva us aretes de lume,
e por gallega costume,
dengue de pano sedán;
zoquiños de pau de almendro
nos pés de feitura enana,
i ó cinto unha muradana
con plegues que xenio dan.

Pasiño a paso, chegouse
á cama en que dorme Rosa,
e botándolle graciosa
unha mirada de amor,
díxolle cun tono brando
que música parecía:
"Rosiña, a Virxe María
traiche consolo e favor".

"Eu ben sei que a túa ialma
está cuberta de loito;
eu ben sei que sofres moito

porque hai quen duda de ti;
pero eu, que dendes do ceo
coido daquél que me chama,
eu farei -¿si?- que a túa fama
quede cal foi hastra aquí".

"Non chores, miña pequena,
non chores máis, pastoriña;
eu velo por ti, miniña,
ti da miña conta estás.
Martiño estará pesante
mañá quizais do que figo;
pasado, serei contigo
no monte, si ó monte vas".

Calouse Nosa Señora
i envolta en dourada nube,
rube... que rube... que rube,
perdeuse na inmensidá.
Rosa quedouse dormindo
a seu pracer e regalo.

Pronto espertará: xa o galo
cantou. ventando a mañá.

V

-Moito madrugas huxe-,
dixo Xan de Ventraces a Martiño,
topándoo cunha cara de forruxe
pola mañá moi cedo nun camiño.

-Nunca fun perguiceiro-,
repúxolle Martiño de mal modo,
porque Martiño é pouco paroleiro.
-Pois fillo, así e todo,
óutro-lo seu negocio fan primeiro...

-Ande eso... ¡qué lle queres!...
Si foran como ti tódolos homes...
-Olla, a mal non mo tomes,
mais... tes pouco partido entre as mulleres.

-Xan, levo moita présa,
porque teño que faga na devesa.
Vou pra Porto de Outeiro,
que sinón, ten presente o que che digo:
sobre esas i outras cousas que me calo
moito tería que falar contigo,
moito que agora vale máis calalo...

¡Ouga! ¿Xa te enrabuxas?
Ai, Martiño, calquera que te escoite
e ben non te coneza,
dirá que non tes miolo na cabeza
a forza de pensar dende onte á noite.

Ó meu conto volvendo,
Com' antes che decía,
non hai unha muller que non se ría
do parviño que es ti...
-En non te entendo.

Fala craro, si sabes;
pois, o demo me leve,
si dende que me dis cousas tan graves
me non tes tiritando, com' a neve.

¿Conque... dis que as rapazas do concello
falan por aí de min? ¡ Mirai o diaño!
¡Pois estouche servido!...
Pero teño entendido
que inda me qués cal quer o lobo ó año.

¡Qué lle hemos de facer! I eu que creía
que nadia que talar de min tería...
-¡Ma... canté! Pero vives enganado,
porque onte á noite aíña,
díxome en certo son certa veciña
falando de que estabas namorado,
que máis sorte que ti tíña calquera,
esguízaro mirrado,
de pernas tortas e de cara fera.
"I esto ben se adiviña
-dícíame a rapaza do relato
porque despois de que a levou o gato,
é cando el vai en busca da sardiña..."

-Cálate, Xan, e vaite, que inda é cedo
pra que contigo un escarmento faga;
non afondes a chaga...
non me fales xa máis dise segredo
que pesa sobre min com' unha praga...
No meu pelexo ponte:
¿non che abondou canto dixeches onte?...
Líscate, Xan, líscate axiña, pronto;
Que, sin que nadia o note nin sospeite,
cando me fagas falla, buscareite...
porque che teño que contar un conto...

¡Ladras ben... rabearas!
Mais, si cal tes maldá tiveras forza,
as probas do que dis xa me amostaras
sin agardar que a gorxa che retorza.
-Martíño, ¿logo pícaste?
Folgárame de ver que eras valente,
porque inda hai quen che di -¡cousas da xente!-
que cando cun te atopas... esfurrícaste...
-Ó que che diga tal, dille que mente...

Eu nunca de gabarme fun amigo,
nin loitas deprendín, nin o pau xogo;
pero o que me fixo unha -¡olla o que digo!
quer quixera, quer non, pagouma logo.
Si ti crerme non queres,
o mal será pra ti; pois che prometo
que si de hoxe nun mes conta non deres
da honra de Rosa, á que furtache o creto,
¡heiche crava-la lingua nun espeto
para escarmento de homes e mulleres!

-¿E verdade o que dis?
-Non cho repito.
-Pois entón... ¡hastra agosto!
-¡O dito... dito!

Desta sorte falando
Xan de Bentraces i o infelís Martíño
fóronse separando,
e sin decir máis nada
colleron cada cal por seu camiño,
Mairtiño triste, Xan asubiando.

O día crarexaba;
do sol, que a relumbrar encomenzaba,
unha franxa marela
polos altos petoutos se estendía;
a brisa nas silveiras rebuldaba,
i alá no ceio -pendurada estrela-
chilraba aletexando a cutuvía.

Do lado de Levante
de sombra e lume pavellón flotante,
vai correndo mainiña, mainamente,
tapando os hourizontes, negra nube,
e dela por didiante
trévoa de fogo ardente
esparxe húmedo cheiro a terra quente.

Martíño camiñaba

máis triste cada ves, a toda présa.
¡Cantas bágoas choraba
por aquel camiño da devesa!

"Querer unha rapaza hermosa e pura;
pedila por muller con cortesía;
ir forrando prá boda e máis pró cura;
gardarlle lei un día i outro día;
respetala, adoralala con loucura;
pegar por ela choutos de alegría;
e cando un está lévedo, ceguíño
pola amorosa febre,
escoitar unha noite nun camiño:
"Non te cases, Martiño,
si non queres levar gato por lebre..."

"Traballar toda a vida;
andar bregando sempre coesta aixada
pra conservar sin lixo, ennobrecida,
a limpa fama de meus pais herdada,
e de pronto escoitar de boca allea
unha mañá, no medio dun camiño:
"Mira o que fas, Martiño,
que che se rin de ti por toda a aldea..."

"¡Ai, coestes comparados,
nada os tormentos son dos condenados!
¿Será verdá, Xan de Bentraces?... ¡Dimo!
¡Ten piedade de min, destas bagullas,
deste inferno en que ximo,
devorado por dentes com' agullas!
Eu non sei si te crea,
pero..., ¡Virxe María!,
si dixeses verdade, en morrería...
¿Sera-lo demo?... ¡Arrenegado el sea!"
Así decindo o mísero labrego,
sin calma nin sosego,
meteuse na devesa decontado,
e do seu sacho armado
comenzou sin refoigo o seu trafego.

Levaba xa Martiño,
rapaz de moito aguante,
sete horas de traballo seguidiño,
cando nesto, de vento un remuíño
ergueu a terra pola veiga adiante.
A densa polvareira
oscureceu o sol por un instante,
i estremecendo val e carballeira
rachou a negra nube de Levante

o rouco son dun trono frameante.

As gárgolas do ceo
esgazáronse entón e do seu seo
tanta chuvia mandaron
que as hortas se arrasaron,
o río esbordou, cheo,
i os árbores i as prantas esfollaron.
Na tempestade aquela
caía com' on raio cada gota
i en ningures se viu outra como ela.

Martiño, arripiado,
no ventre se meteu dunha cañota.
¿Qué lle importa ó coitado?
Si está da auga do ceo agarimado,
¡ai!, ¡non o está da que dos ollos bota!...
“¿Poidera ser,decía,
poidera ser que Rosa me enganara?
Rosa, por quen daría
canto Noso Señor no mundo cría,
hastra un reino, s' en sorte me tocara?

Non pode ser; non pode ser, de fixo.
Pura com' un cristal, dixo onte á noite.
¡Pura com' un cristal!... Cando mo dixo.
non hai razón pra que coa duda loite".

Brillou entón, de súpeto,
nos ceos un relampo,
que espaxendo a brétema
nun raio reventou.

Ardeu en fogo a atmosfera,
alumiose o campo
i esnaquizouse o árbore
en que Martiño entrou.

Da labazada eléutrica
que lle espidiu o raio,
Martiño cego, atóneto,
caíu tumbado ó chau.
Mais logo, repoñéndose
do natural esmaio,
xusgándose cadávere
levouse ó peito a mau.

Pouquiño a pouco os párpados
abrindo, persinouse,
i ó ver pasada cáseque

tan forte tempestá,
saniño e salvo véndose,
da terra levantouse
e da cañota cóncava
saíu tranquilo xa.

Mais inda ben, ¡meu ánxele!,
non dera unha zancada,
cando trasposto en xúbilo
no chau se acrequeñou.
-¡Nunca eu nacera!... díxose,
e recadando a aixada,
unha non vista endrómene
da terra levantou.

Era unha pedriña pedra,
era unha pedra pedriña,
com' un ovo de galiña
tallado en fino cristal;
unha pedra primorosa,
elíptica, limpa, pura,
de artificio e soldadura
sin siquera unha sinal.

Mirada dendes de lonxe
reloce com' un diamante,
parece de algún xigante
ollo sin párpado, atrós;
pero mirada de preto,
suspende, ademira, espanta,
vendo nela a imaxe santa
da bendita Nai de Dios.

Non é un cóñño formado
polos gotexos da terra,
nin en canteira nin serra
puido topalo ninguén.

Non é unha pedra de neve
que a calor derretería,
nin salación, que tería
outra forma da que ten.

Non é un aerolito ardente,
anaco de pedra estrano
cuio orixe soberano
iña se nonalcontrou.

Non é volcánica lava,
que fora de cor máis louro,

estalacta, nin metouro...
nin o diaño que o inventou.

Esta é unha pedriña pedra,
esta é unha pedra pedriña,
tan rara, tan pulidiña,
com' outra no orbe non hai.

¡Mesmo parece unha bágoa
dos ollos de Dios caída
pra se quedar convertida
en cárcere de súa Nai!

¡Que hermosa está dentro dela,
que linda Nosa Señora!
¡Con que gracia sedutora
deixa seu sembrante ver!
Por ollos ten dous luceiros,
por dentes, pelras dos mares,
por greñas, raios solares,
¡por risa... un amanecer!

Vendo tanta marabilla
metida en tan curto espacio,
en tan pequeno palacio
tanta grandeza de Dios,

Martiño, pasmado todo,
tomando o cristal a peso,
escramou: -" ¡Ande por eso!...
¡Ande por eso... ollai vós! "

Quíxose pór de arrudillas,
quixo quitarse a monteira
e gardar na faltriqueira
o milagroso cristal;
pero dos seus pensamentos
segunda ves asaltado,
decindo: -"¡Estou rematado!",
tirouno dun saque ó val.
"Non, continuou, Dios non quere
que logre a miña demanda;
xa Dios á súa Nai non manda
prós namorados valer.

Eses foron outros tempos...
i ese cristalino gaio
foi... a chizpa daquel raio
¡que me debera fender! "

Nesto veuse vindo a noite,
i arrematada a faena,
Martíño, sempre con pena,
foise indo cara ó lugar;
e cando entrou pola vila
dixo de remordos cheo:
"¿Será un aviso do ceo?..
¡Non che quixera apostar!"

VI

S' a tradición que sigo nalgo non mente,
das escenas pasadas ó día seguinte
pola mañá,
dun salgueiriño á sombra sentada, fiando,
no val de Vilanova gardando o gando
Rosiña está.

Inorante de canto lle acontecía
ó probe de Martíño, por quen sufría
soedades mil,
Rosa, na cinturiña cravada a roca,
mazaroca fiando tras mazaroca,
pensaba nil.

E mentres que en suspiros lanzaba ós ventos
os ais que lle arrancaban seus pensamentos
tristes, crués;
polo campo os cabirtos corretexaban
i as vacas i as ovellas depinicaban
toxo e cardés.

Coitada pastoriña sin paz nin calma,
¡cantas feles no fondo da túa alma
deixa o amor!
¡Cantas sombras no ceo dos teus encantos!
¡Cantas bágoas nos ollos -¡vállante os santos!-,
cánto delor!

Orfa desde que naciche, triste, esfameada,
anque probe hastra agora, túa vida honrada
por ti falou.
¿Qué che importou das touzas dormir á sombra?
¿Qué che importou de espinos pisar alfombra?
¿Qué che importou?

Todo o pasache rindo... Todo se pasa
mentres que quede a honra dentro da casa;
pero ¡ai de ti!,
despreciaches un home por pretendente,

e destonces túa fama, de xente en xente,
vai por aí...

¿Que fixeches, Rosiña desventurada,
que fixeches?... ¿Estabas empecatada
pra tal faguer?
Despreciar por Martiño, Xan de Bentraces...
Non sabes do que os homes che son capaces,
¡probe muller!
"Traballar toda a vida desosegada
pra conserva-la honra de avós herdada,
santa virtú,
e cando unha co noivo ten parrafeo,
escoitar que nos dice: -Xa en ti non creo,
¡Rabearas tu!

"Ir comprando prá Voda todos trebexos,
todo o día toparse do noivo lexos
morta de afán,
e cando a noite chega prós namorados,
escoitar que nos dicen labios amados:
¡Vaite con Xan!

"Non hai pena como' esta tan horrorosa,
¡non hai pena como' esta!" -marmura Rosa
no salgueiral.
E de pronto a coitada pró chau mirando
recolleu de entre as herbas, toda tembrando,
aquele cristal.

"¡Asús, que galanura! -repuxo- ¿Estarei cega?
¿Vestida de gallega a Reina da hermosura,
na miña mau, afé?
¡Non pode ser! ¡Toleo!... Rirase o que llo conte;
pero eu soñei nantronte que viña dende o ceo
da miña cama ó pé.

"¿Será verdade, Rosa? ¿Metida nun oviño
tan piquirriquichiño, tan linda, tan hermosa
como a mirei entón?
¡A mesma muradana que lle caía tanto!
¡O mesmo dengue!... ¡o manto de terciopelo ou pana!
Non estou tola.... non".

"S' en torno non pacera, mirándome, meu gando,
que estou inda soñando dixérase calquera...
¡Asús! ¡Vaia que ser!
¡Que ollíños, que mirada, que beizos, que cabelo,
qué orellas, que mantelo, que frente anacarada,
que diaño de muller"!

"E mira... e rebuldexa... e rise a Santa Imaxe...
¡Como me amostra o traxe! ¡Como me parpadexa!
¡Algo me vai pasar!
¿Qué dis?... ¡Falarme quere! ¿Escoitareina?... ¡Cala!
¡Pois é verdá que fala!... ¿Señora?... ¡O que quixere!
Xa estouvos a escoitar".

“¿Que acoda á cita? ¿E logo? ¿Que vén por Dios mandada,
pra que me vexa honrada o que en celoso fogo
xusgoume criminal?...
¡Señora! Unha pastora, baldón de toda a xente,
non era merecente de ter tal defensora...
Pero... falai, si tal".

¿Que quer que lle levanten no val unha capilla?
¿Que quer que de arrudilla lle recen e lle canten?
Pois ben, querida, ben.
Pero... calouse... ¡axiña! ¡Xa non, xa non a escoito!
¡Quizais non fale moito, com' é tan piquiniña!...
Pero, ¡que gracia ten!

"Pois ela algo me dixo de que eu no me recordo...
Non teño ouído xordo, mais eu non sei de fixo
que palabriñas son...
¡Mamá!... 'Prós que non amen serei sempre invisible
-decía- i é imposible que falte ós que me chamen
de todo corazón...'

"¿Qué farei eu, coíño, que agora máis che agrade?
¿Levarte ond' o Abade? ¿Levarte onda Martiño?
¿Que diaños eu farei?...
Teique, ovelliñas, teique... To aquí, chiviña trenca...
¡Cardosa! ¡Aquí, xuvenca!... ¿Quéreste bulrar, seique?...
¡Ei pró cortello, ei..."

VII

Unha noite azul de agosto
como de vrau regalada;
Vilanova dos Infantes
toda é bulla e algazara.

Nunca misteriosa lúa
verteu por lus tanta prata,
nin nas silveiras a brisa
esparramou máis fragancia.

Pola praza e polas rúas
as mozas cantando pasan,

i os mozos van detrás delas
dando atruxos e palmadas.

Imporvisando un turreiro
á porta de cada casa,
por todas partes se escoita
son de pandeiros e gaitas.

De legua e media á redonda
os mociños da montana
saúdan aquela festa
coa lus dos fachós de palla.

As vellas de toda a vila
sán dos balcós ás varandas
i os nenos emporranchiños,
coa cabeciña rapada,
brincando e choutando enrédanse
entre as pernas dos que bailan.

Esta noite os zapateiros
non queren colle-la chaira,
nin as rapaciñas fían,
nin os forneiros amasan.

Esta noite en Vilanova
é noite de fuliada;
que así o dispuxo o Concello
i o señor Abade o manda.

O Abade de Vilanova,
que don Xan de Barros chaman,
pra congregar ós frigueses
mandou toca-las campanas.

Encasquetado o bonete,
vestido de estola e alba,
subiuse ó púlpeto e dixo
ós que debaixo escoitaban:

-Irmauciños, xa sabedes
como fai catro somanas
se dinou Nosa Señora
por medio dunha rapaza
vir visitar esta vila
pra facer nela morada.

De tanta mercé asombrado
como Dios nos dispensaba,
o señor Bispo de Ourense

quixo ve-la imaxe santa;
pero correu tantas terras
neste tempo a súa fama,
que cando o Bispo faguerlle
unha capilla pensaba,
o Rei don Fulipe Carto
que hoxe en paz goberna España,
coidando non fose certa
marabilla tan sonada,
mandouna pedir de présa
pra vela i admirala.

Eu mandeilla moi envolta
entre outras reliquias váreas:
o Rei mirouna, tocouna,
volveu a vela e tocala,
e con ollos relampados
i a lingua de media vara,
dudaba de canto vía,
como Dídimo dudara.

¿I entón que fixo? Temendo
que o cristal en que encerrada
está a Virxe fose cousa
en que pudese haber trampa,
chamou ós máis afamados
artífices á súa cámara,
díxolles que saminaran
o cristal con toda calma,
e declarasen en autos
canto de raro notaran.

Así se fixo: prateiros
e péretos da Real Casa,
homes de letras e ciencias
xuntáronse nunha sala
do seu Pazo, na presenza
de mil xentes cortesanas,
e despois de grande estudio
i admiración sin tasa,
dixeron todos a unha
que o que de ver acababan
non tiña no mundo enxemplo
i así, que o cristal i a Santa
eran de orixe divino,
pois outro non lle atopaban.

Despois deste xuramento
todos caíron ás prantas
da nosa Virxe, i estonces

Rei, cabaleiros e damas
fixéronlle ofrendas ricas
de xoias, de ouro e de prata,
pra que se lle erga unha ermida
no eido en que foi topada.

Todos estes pormenores
damos o Rei nunha carta
que unha posta de Madril
mesmo de entregarme acaba.

A virxe xa volve estare
en Vilanova: ¡adoraina!
E namentres que os pedreiros
non lle levantan a casa,
vinde rezarlle a esta igrexa,
Virxe co Cristal chamándoa.

I agora ídevos con Dios-,
e deste día en lembranza,
hoxe e mañá, si Dios quere,
ninguén na vila traballa.
O mesmo quer o Concello,
cedendo ás miñas istancias.
De darvos a mesma orde
o pregoeiro se encarga".

Cando da igrexa saíron
cantos dentro dela estaban,
Martíño foise rondare
de Rosa baixo a ventana.

Rosa estaba no castelo,
de xentes arrodeada,
porque com' era bonita
e vive en fama de santa,

dendes que gardando o gando
no val á Virxe topara,
a todos lle gusta, e todos
van, pra que peque, a tentala.

Xa fixo un mes que Martíño
tivo con Rosa palabras,
e inda as paces non fixeron,
porque a tesón nadia os gana.

Pero Martíño está seco

de celos, com' unhas pallas,
e non pode aturar máis
un mal de que el mesmo é causa.

Por eso, com' arastora,
veu moitas veces de husmada;
pero Rosa, ou non o vía,
ou por non velo, esviaba.

Levaba agora de espera
bo anaco baixo a ventana;
pero Rosa non saía;
com' o outro que di... nin ganas.

Martiño tose que tose...
Martiño canta que canta...
Pasea que te pasea...
Pero o que é Rosiña... ¡nada!

Alá arriba o coitadiño
ouía gromas e cántigas,
e cecais Rosa se ría
mentres el se enrabexaba.

Por fin, cando xa Martiño
se iba meter na súa casa,
Rosa somouse, i estonces
trabaron estas palabras:

-Gracias a Dios, miña Rosa...
¿Dásme un ramiño de albahaca?
-Cando o que podo me piden,
nunca neguei nada a nadia.

-Dios che faga tanto ben
como lle dás á miña alma;
que dende que te non vexo
parece que algo me falta.

-Non te me veñas coesas,
Martiño, que... todo acaba...
¿Non te acordas xa da noite
que treidora me chamabas?

-¡Ai! Bo castigo me deches
i outro máis grande esperaba.
Dudei de ti... un mal amigo
díxome... ¿quén non dudara?

Pero ese crime... custoume

si viras... ¡ai! ¡tantas bágoas!...

-¿I arrepentíchete?

-Escoita:

esa noite malfadada

dixécheme: "Estou tan limpa
com' un cristal". ¡Ben falabas!
Porque á mañá do outro día,
sin que ti mas amostraras,

Dios mesmo me daba as probas
da pureza da túa alma.
O cristal que ti alcontraches
antes de que ti o alcontraras,

eu cho topei, eu cho tiven
nesta mau callosa i áspora,
eu fun quen o vin caíre
i eu quen o tirei con rabia,
sin conecer... ¡malos demos!
cánta grandeza encerraba.
¡Ti si que sorte tiveches...!
Dio-lo quixo i é moi sabia

súa divina vontade.

-¡Quen sabe si me chamaba

Dios pra si desa maneira,

Martiño!

-¿Que dis?... ¿Que falas?...

-Non xures por Dios, Martiño.

-¿Pensas morrerte, rapaza?

-¡Non, pero a conta éche a mesma:

penso casarme!...

-¡Acabaras!

Pois o que é por min... agora
mesmo, si queres.

- Fai falla

ter dote: o señor Abade

de aprontarma deu palabra.

-¿Dote? Ti non a precisas.

-Pois xa che vendín as saias

i o pano de frores... todo,

pra que haxa na festa gaita.

-¿Logo vas casarte emporra?

S' en ves de vender, compraras...

-É que... pró meu casamento

abóndarne unha mortaxa.

-¡Ouga! ¿Casarse é morrere?

-Cando con Cristo un se casa,
morre pró mundo...

-¡Rosiña!

¿Monxa tí?...

-¡Martíño, cala!

¡Cala... e vaite! S' eu non puden
¡que outra felice te faga!

-¿I así... me deixas..., Rosiña?...

-¡Martíño.... a Virxe mo manda!

VIII

Nesto, Rosa arretirouse
da ventana do edificio,
deixando teso, na rúa
ó desdichado Martíño.

Páledo, sombrío, atóneto,
Com' un mámore de frío,
sin pestanexar siquera
cravado está naquel sitio.

Etonces unha risada
bulrona chegoulle ó ouído,
risada de lobo farto....
risada de cucudrilo...

-¡Raxo de Dios! -dixo ó punto,
todo en cólera acendido
¿Quén se ri?
-Xan de Bentraces.

-¿Ti, ladrón de honras?
-O mesmo.
-¡Fólgome! Así com' así,
teño unha deuda contigo
e vouna cumprir agora.
-Cantas queiras. Veño listo.

-Pois abonda de parola.
-Abonda, o mesmo che digo.
-Cara a Soutoverde, Xan.
-Cara onde queiras, Martíño.

IX

Pola mañá do outro día,

no monte de Soutoverde,
por cima de Vilanova,
non se cabía de xente.

Alí todos asombrados,
rapaces, homes, mulleres,
miraban coa boca aberta
unha cousa que estremece.

Sobre o marco dunha herdade
cravada unha estaca vese,
e dela no cuturiño
está unha lingua pendente.

Us din: "Polo que é de longa
a dunha besta parece".
o outros: "Parece a dun bácoro
según o sangue que verte".

Estando nestas e noutras
sin saber como, correuse
que era de Xan de Bentraces
aquele cativo presente.

Pois pola mañá moi cedo,
Xan, derregado, morréndose.
chegou á vila mostrando
non ter a lingua entre os dentes.

Cando esta nova se soubo,
moitos lástema lle teñen,
pero moitos máis excraman:
¡Ben feito, pra que escarmentes!

A xusticia andivo tola
procurando o delincoente,
mais como Xan non falaba,
non pudo darse coele.

Martiño fígoise o zorro,
e cando a que tanto quere
foise a Allariz meter monxa,
el, anamorado sempre,
foise detrás, pra vivire
do seu conventiño enfrente.

¡Pobre rapaz! Unha noite
do frío e triste decembre,
da profesión de Rosiña
pasados xa cuatro meses,

Martiño, ó pe do convento,
ardendo en morosa febre,
estaba mirando a reixa
da celda en que moitas veces
se lle figurou de Rosa
ver o sembrante celeste.

Pensaba que tralas pedras
daquel recinto solene
habería quen sentise
da mesma sorte que el sente,

sin conocer que as miniñas
que a vida a Cristo lle ofrecen,
deixan á porta os amores
cando no claustro se meten.

Nevaba. Mainiñas mainas,
quediña, quediñamente,
iban caíndo.... caíndo...
as folepiñas da neve.

Moito os ollos as regala
e moito a cabeza ergue,
pero na reixa da celda
nada Martiño destengue.

Semper fitando, fitando,
nin a refolgar se astreve,
e por pensar na súa Rosa
hastra do frío se esquece.

Tras unha hora, outra hora
vai pasando lentamente
i el, nin se move do sitio,
nin se coida da entemperie.

De ves en cando o coitado
sin darse conta, estremécese,
arripíasele o corpo
e bate dente con dente.

Vales, outeiros e montes
bórranse e desaparecen
i on branco sudario, triste,
por todas partes se estende.

Acolá enriba, na reixa,
todo é escuridá entramentes;

nada se sinte, nin nada
de detrás dos ferros parece.

Martiño naquel instante
ver a Rosa parecéndolle,
quixo falarlle... e non pudo...
Asuspirou... e morreuse.

A neve que nel caíra,
foi facendo del a rentes
unha foxa que o tragaba
dendes dos pés hastra a frente.

Sobre o seu corpiño morto,
quediña, quediñamente,
iban caíndo.... caíndo...
as folepiñas da neve.

X

Leutores, s' olvidando do mundo os traballiños
vos fordes de paseo de Vilanova ó val,
entrade respetosos, entrade caladiños
na primorosa ermida da Virxe do Cristal.

S' escasos de fortuna bicades a súa pranta,
si a visitala vades faltiños de salú,
secorreravos logo a milagrosa Santa;
no mundo non hai outra que teña máis virtú.

De tristes agarimo, de probes esperanza,
dos namorados guía, sostén do labrador,
canto de Dios quixere, tanto de Dios alcanza;
non hai quen lle non deba consolos e favor.

Cando eu era pequeno, por miña nai levado,
da aparición pedínlle a lenda celestial;
si cal a deixo escrita non for do voso agrado,
a culpa non botedes á Virxe do Cristal.